

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ І УЧАСТІ У БОЯХ «РУССКОЙ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ АРМИИ» (РОА) НА СТОРІНКАХ ТРАНСНІСТРІЙСЬКОЇ ПРЕСИ

Стаття вперше презентує невідомі факти пропаганди російської колаборації на сторінках російськомовної преси, яка виходила в румунській зоні окупації Півдня України (губернаторство «Трансністрія») упродовж 1942–1943 років.

Ключові слова: колаборація, Трансністрія, «Русская освободительная армия», А. Власов, преса.

Останні півтора десятиліття і, особливо, напередодні 65-ї річниці закінчення Великої Вітчизняної та Другої світової воєн проблематика колаборації радянського населення гостро й болісно відбивалася як в українській, так і в російській пострадянській громадській свідомості. Актуалізація дослідниками-істориками цієї теми доволі зрозуміла, оскільки нівелює сегментні прогалини воєнного минулого, повертає історії її хоча й наближене, однак більш-менш реалістичне відтворення. Гірше, коли наше минуле перетворюється на об'єкт гострого ідеологічного та інформаційного протистояння, коли залишається за межами норм правдивого історіописання, і тому, втрачаючи призначення бути «*magistra vita*», замовчує ідеологічно «незручні тими», а в більшості випадків задовольняється лише напів-правдою.

Разом з тим передумови, причини та різні форми прояву колаборації серед українців, кримських татар та інших національностей в українській історіографії знайшли глибоке і всебічне висвітлення у працях багатьох дослідників, серед яких усмілюся поіменувати А. Боляновського, Т. Вронську, В. Дзьобака, Ю. Киричука, І. Патриляка, О. Романько, В. Шайкан¹. Історію формування й організаційну структуру, аналіз німецької і радянської статистики, участь у складі німецьких збройних сил російських та радянських колаборантів досліджували останнім часом і російські історики² (С. Дроб'язко, О. Каращук, П. Крикунов, Є. Кринко, В. Люлечник, А. Скорик, М. Семиряга та інші).

На сьогодні дослідниками (названими вище і багатьма іншими) розкриті політичні, соціальні, економічні, культурні, побутові, релігійні, ситуативні та інші передумови колаборації. Істориками вже названі, виходячи з підрахунків, що вибудовуються на німецьких і російських архівних даних, більш наближені до істини масштаби співробітництва радянського насе-

лення з ворогом. Так, в українській науковій літературі (переважно з під пера названих вище авторів монографічних досліджень і наукових статей в журналах — «Український історичний журнал», «Сторінки воєнної історії») подаються, наприклад, такі цифри: у складі німецьких збройних формувань служило близько 250 тис. українців, росіян на порядок більше — 2–2,5 млн осіб, латишів — 140–160 тис., кримських татар — 90–100 тис., естонців — 80–95 тис., білорусів — близько 80 тис. Загальна чисельність колаборантів в СРСР становила в межах від 2 млн 780 тис. до 3,5 млн осіб³.

Не переслідуючи мету поглибити дискурс саме з цього приводу, однак погоджуюсь з думкою російського історика А. Мартинова, який вважає, що ніде в Європі, ні в одній країні, не було стільки колаборантів, як у Радянському Союзі. У країнах Західної, Південно-Західної, Східної та Південно-Східної Європи колаборація була набагато скромнішою, приблизно у межах 400–450 тисяч⁴.

Проте, повертаючись до теми статті, зауважимо, що поза дослідних інтересів як російських, так і українських вчених, довгі роки залишався значний емпіричний матеріал, який знаходиться у періодичних виданнях, особливо, в газетах окупаційного походження, що виходили в румунській зоні адміністрування, в т.з. губернаторстві «Трансністрія».

Розуміючи, що ідеологічна спрямованість є необхідною обставиною, яка повинна викликати обережне ставлення дослідника до ідеологічних матеріалів і фактажу опублікованих на сторінках такого роду друкованих джерел, утім спробуємо проаналізувати кілька видань цього виду джерел.

Не дивлячись на те, що в губернаторстві «Трансністрія» виходило упродовж 1941–1944 рр., в різний час, близько десятка різних друкованих видань румунською, німецькою та російською мовами, все ж таки, в першу чергу зосередимо нашу увагу на матеріалах, опублікованих в газетах «Молва» і «Одесская газета». Ці друковані видання частково знаходяться у фондах⁵ Державного архіву Одеської області (ДАОО), а також у спецфондах архіву Управління служби безпеки України в Одеській області та спецхранах Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького.

Газета «Молва» (головний редактор — А. Маслянников) виходила щоденно, і була офіційним друкованим органом губернаторства, а «Одесская газета», головним редактором якої був призначений російськомовний румун С. Дмитрашку — виходила тричі на тиждень і, відповідно, відображала офіційну політику Одеського муніципалітету. Оскільки румунські пропагандистські органи націлювали редакції газет на найширший обхват населення, обидві газети розповсюджувалися по всій території губернаторства. Інформаційна політика будувалася таким чином, щоб номери газет купувалися і були доступними для найбільш вразливих верств підкупаційного суспільства. Наприклад, ціна на газету «Молва» коливалася від

40 пфн. до 1 RKK\$ залежно від кількості сторінок, що сягали у святкові дні (Великдень, Різдво) до 8 сторінок. Вартість же одного числа «Одесской газеты» обходилася читачеві від 15 до 25 пфн. (близько 20 коп. у цінах воєнного часу).

З огляду на українофобські настрої румунських окупаційних властей, які боялися як вогню поширення українського іредентизму і незалежності у будь-якому вигляді, дослівно це звучало («independența Ucrainei», «manifesta sentimentul lor național»), обидва видання друкувалися тільки російською мовою. Ці видання знаходилися під впливом різних організацій російського антибільшовицького руху («РОВС» та інших білоемігрантських і промонархічних організацій).

Зауважимо, що перші статті в трансністрійській пресі про формування Російської визвольної армії (РОА) з'явилися одночасно з активізацією німецьким командуванням весняно-літньої кампанії 1942 року. Часте відображення в газетних статтях знаходило дезертирство з Червоної армії, в переплетенні з яскраво вираженою ідеологічною спрямованістю проти армійських комісарів. Так, «Одеська газета» у березневому номері за 1942 р. повідомляла про те, що, в оточених під Харковом радянських частинах, солдати в розпачі повертали свою зброю проти комісарів⁶, а в червневому номері — про те, що «бійці 34-ї, 47-ї і 150-ї стрілецьких дивізій, відчуваючи страшні втрати, перед тим, як здатися в полон, знищували політкомісарів. Кілька політпрацівників 38-ї кавалерійської дивізії наклали на себе руки, а бійці 14-ї кавалерійської дивізії схопили свого політкомісара і зв'язаним передали німцям»⁷.

З весни 1943 р. активізувалася румуно-німецька пропаганда на сторінках названих газет. Уже наприкінці лютого «Молва» помістила передрук статті з газети «Зоря» одного з російських пропагандистів А. Яковлева про загонах російських добровольців — «Російської визвольної армії», які «діють рука об руку з німцями, в повному взаєморозумінні спільних завдань»⁸.

Вельми показовою є стаття в «Молва» від 11 березня 1943 р., в якій основним сюжетом виступає розпорядок дня роти солдатів одного з полків «РОА». Такого роду статті, на наш погляд, виконували, насамперед, агітаційно-пропагандистське замовлення з метою заманювання добровольців до лав російської колаборації всілякими ідилістичними умовами перебування у навчальному таборі військового містечка (ситне харчування, двогодинний відпочинок, лежачи на ліжку, читання нових газет і журналів, гра в шашки, доміно та інше).

Кількома днями пізніше на сторінках цієї ж газети була надрукована стаття редактора А. Масленнікова про взяття «після запеклих боїв героїчними зусиллями доблесної Німецької Армії» міста Харкова. У ній автор звинувачує Сталіна в «м'ясорубці, створеної волею батька народів», під час

якої «сотні тисяч росіян силою женуть на фронт і під страхом розстрілу їх змушують воювати». Стаття наскрізь пронизана ідеєю відродження російської національної самосвідомості, яке, нібито, чим далі, тим більше прокидається в червоних частинах⁹.

20 березня 1943 р. у «Молве» було вміщено статтю під назвою «Русский народ поднимается на борьбу с большевизмом»¹⁰. Апофеозом цієї публікації, надісланої 19 числа агенцією «Радор» з Бухаресту, став наведений лист (безіменний) групи російських військовополонених, для якої «ідеї боротьби проти більшовизму, висловлені у заклику генерала Власова, виявилися близькими для тисяч і десятків тисяч росіян». Ніби передбачаючи наперед долю сотень тисяч військовополонених, автори листа зазначали: «В історії не було ще війни без полонених. У кожній війні полонені після закінчення війни незалежно від того, як закінчиться війна, повертаються на батьківщину. Для нас на батьківщину повернення нема не тільки тому, що велику кількість з нас чекає чекістська куля або колюча проволока, концтабори, не тільки тому, що нам загрожує тюрма, сибірська каторга і безпощадне знищення, але й тому, що країна, в якій володарює більшовизм це не батьківщина-мати, а зла мачуха, в якій владу захопила кучка чужих людей. [...] Ми не йдемо за Сталінім. Ми проти більшовизму, проти радянської влади, але ми залишилися вірними батьківщині...». Наприкінці статті наголошувалося на готовності полонених підняти зброю заради того, щоби повернутися на батьківщину не вимолюючи прощення, а вільним руським народом зі зброєю в руках. В останньому абзаці робився висновок про те, що цей лист, як і сотні інших, є свідченням того, що «російський народ знаходить в собі сили для боротьби за повалення влади Сталіна та його оточення і стає на вільний шлях повернення в родину вільних народів Європи».

В останні дні березня 1943 з'явилася окрема публікація, присвячена офіційному повідомленню про запровадження для військовослужбовців РОА єдиних знаків розрізнення: нарукавних знаків, кокард, погонів і петлиць. Усі нововведення стосувалися, як генеральського і офіцерського, так і рядового складу. У цьому ж номері було надруковано статтю про козачі добровольчі формування у складі вермахту, які, «оголосивши смертельну війну Сталіну, доблесно воюють на східному фронті проти більшовицького режиму, який викорінював козаче населення». У ній наводяться приклади відчайдушних вчинків терських козаків у боях поблизу Криму.

Значне число статей у виданнях «Молва» і «Одеська газета», присвячені підготовці до весняного наступу німецької армії на східному фронті, яке, начебто, підкріплене мільйонами нових солдатів. Ворожа пропаганда, вказуючи не лише на італійських, хорватських, угорських, фінських, французьких, бельгійських, данських колаборантів, в першу чергу мала на увазі інше. А саме, як підкреслювала «Одеська газета» від 2 квітня 1943 р. —

«у спільній боротьбі проти більшовизму поруч з німецьким солдатом знаходяться на східному фронті також і колишні радянські громадяни — росіяни, українці, козаки, татари і кавказці».

Одночасно «Молва» розповідала про бойові хрещення добровольчих загонів, які формувалися на східному фронті. Під Ленінградом воювали естонські добровольці, в Криму — татари. У численних боях брали участь не тільки загони, але й дивізії армії «РОА» та Кавказького визвольного легіону. Стаття разом з присягою, яку давав кожен доброволець, визначала мету, яку ставили перед собою представники різних національностей. Крім позбавлення влади більшовизму, виділялися найбільш значущі завдання, на зразок: «кавказькі народи хотіли, щоб закінчилася історична гризня, яку підтримувала радянська влада; козаки — відновлення їх патріархальних звичаїв; мусульмани центральної Азії — бажають жити за своїми традиціями». У статті наводилися приклади з різних фронтових донесень про масовий перехід червоноармійців на бік добровольчих загонів, як наприклад це сталося під час бою на південному фронті, коли 180 червоноармійців перейшли до загону РОА, відмовившись від бою проти них. Командир цього добровольчого загону РОА полковник Бочаров був нагороджений «Залізним хрестом».

На сторінках газет часто мусувалося звернення генерал-лейтенанта А. А. Власова, колишнього радянського командувача Другої ударною армією на Волховському фронті, згодом перейшов на бік ворога і очолив командування «РОА». Наприклад, у статті від 9 квітня 1943 р. стверджується теза про те, що «Звернення до російського народу», нібито відкриває широкі перспективи глибоко ідейної визвольної боротьби російського народу проти більшовизму, за побудову Нової Росії без більшовиків і капіталістів».

Одночасно була поширена і стаття «Російський народ піднімається проти більшовиків», — по суті, дубляж багатьох попередніх агітаційно-пропагандистських матеріалів, які друкувалися в пресі. Серед зазначених матеріалів газети «Молва» особливе значення в залученні до колаборації добровольців з числа військовополонених та інших представників піддукаційного суспільства східних територій мало звертання до російського народу, утвореного в березні 1943 р. в Смоленську, «Русского национального комитета (РНК)», до складу якого увійшли не тільки військові, але й представники інтелігенції, професури та інші патріоти Росії». Звернення було підписано крім А. Власова, його заступником, генерал-майором Малишкіним і трансьовалося всіма німецькими радіостанціями. Комітет ставив перед собою завдання реалізувати програму невідкладних заходів: ліквідувати більшовицький режим і наслідки війни, ліквідувати колгоспи і розподілити всю землю між селянами, відновити приватну ініціативу, поліпшити умови життя робітників, гарантувати національну незалежність, політичну свободу, релігій і культів, звільнення всіх політичних ув'язнених.

Невдачі вермахту в зимовий період 1942–1943 рр. газети представляли як «тимчасові труднощі на східному фронті, які були остаточно ліквідовані завдяки жертвам і героїзму німецького солдата і прекрасним якостям німецького військового командування, яке мало значні перевагу в стратегії і тактиці»¹¹.

Щоб підняти дух прони́мецьки і прорумунськи налаштованого населення окупованих румунами території, редакторська колонка «Одеської газети» у тому ж квітневому номері сповіщала про те, що німецький контрнаступ фельдмаршала Е. Манштейна це лише «перше попередження більшовикам на південному секторі фронту», а наступ, який почнеться в «певний час у значних розмірах невидимих матиме на меті завершальний розгром противника». Для виконання цього грандіозного плану, апологетувала газета, «німецьке військоове командування має в розпорядженні досить людських ресурсів і величезний військовий матеріал»¹².

Ця публікація, як свідчить аналіз всіх номерів зазначених видань, виявилася всього лише мрією («притчею во язицех»). Від квітня 1943 р. Червона армія отримала такий потужний військовий потенціал (головним чином танки, авіація, знаряддя, реактивна артилерія, свіжі резерви), що про завершальний удар військ вермахту говорити і писати в трансністрійській пресі більше не довелося жодній газеті. Тема стала неактуальною. Треба було думати про порятунок своєї власної шкури. Настав час розплати...

На завершення підкреслимо, що проблема колаборації в роки війни досить делікатна і суперечлива, однак незалежно від політичних інтересів не має використовуватися як матеріал для формування подвійних стандартів у суспільстві, який перемиг фашизм.

¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). — Львів, 2003; *Вронська Т.* Феномен «пособництва»: до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у перший період Великої Вітчизняної війни // *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України.* — К., 2008. — Вип. 11. — С. 88–97; *Дзьобак В.* Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни // *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України.* — К., 2008. — Вип. 11. — С. 252–276; *Патриляк І.К.* Легіони українських націоналістів. (1941–1942): Історія виникнення та діяльність. — К., 1999; *Романько О.* 30-я Гренадерская дивизия СС. К истории иностранных формирований в составе в составе германских вооруженных сил // *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України.* — К., 2008. — Вип. 11. — С. 309–320.

² *Дробязко С.И.* Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил. 1941–1945. — М., 2004; *Дробязко С., Карацук А.* Восточные легионы и казачьи части в вермахте. — М., 1999; *Дробязко С., Карацук А.* Русская освободительная армия. — М., 2000; *Крыкунов П.* Казаки. Между Гитлером и

Сталиным. Крестовый поход против большевизма. М., 2005; *Кринко Е.Ф.* Коллаборационизм на Кубани в годы Великой Отечественной войны // Информационно-аналитический вестник. История. Этнология. Археология. — Майкоп: 2000, № 3; *Люлечник В.* Национальные формирования в Красной Армии и в вермахте. <http://www/Russian-bazar.com>; Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. — М., 2000; *Скорик А.П.* К вопросу о казачьем коллаборационизме в годы Великой Отечественной войны / Великая Отечественная война в пространстве исторической памяти российского общества: Материалы междунауч. конф. (28–29 апр. 2010 г. — Ростов-на-Дону, 2010. — С. 283–289.

³ *Дзьобак В.* Назв. праця. — С. 273.

⁴ *Мартинов А.* Путь к предательству. <http://www.ogoniok.com/4957/29>.

⁵ Йдеться про фонди з Державного архіву Одеської області (далі — ДАОО) (П-13, Р-3964, Р-4093).

⁶ ДАОО. — Ф. П-13, оп. 2, спр. 138. Одеська газета. — 1942. — 15 марта.

⁷ Там само. — Одесская газета. — 1942. — 5 июня.

⁸ Там само. — Молва. — 1943. — 26 февраля.

⁹ Там само. — Спр. 156. Молва. — 1943. — 15 марта.

¹⁰ Там само. — Молва. — 1943. — 20 марта.

¹¹ Там само. — Одесская газета. — 1943. — 2 апреля.

¹² Там само.

Статья впервые в украинской историографии представляет неизвестные факты пропаганды русской коллаборации на страницах русскоязычной прессы, которая выходила в румынской зоне оккупации Юга Украины (губернаторство «Транснистрия») в 1942–1943 годах.

Ключевые слова: коллаборация, Транснистрия, «Русская освободительная армия», А. Власов, пресса.

First time in Ukrainian historiography in the article are shown an unknown facts of Russian collaboration propaganda on the pages of Russian-language press, which was published in the Romanian zone of occupation on the south of Ukraine (Governorate «Transnistria») in 1942–1943.

Keywords: collaboration, Transnistria, «Russian Liberation Army», A. Vlasov press.